

Németh Luca: A politikailag korrekt nyelvhasználat nyelvészeti szempontú megítélése Érvek és ellenérvek

Bevezetés

A politikai korrektség (PC, pízsi)¹ napjaink közéleti vitáinak keresttüzében álló társadalmi jelenség, a vele kapcsolatos polémikák fókuszában pedig gyakran annak megkérdőjelezése áll, hogy a PC egyáltalán létezik-e. A következőkben a politikai korrektséget – értelemszerűen – mint valós fogalmat tárgyalom, és a multidiszciplináris jelenség nyelvészeti oldalára, a szintén számos vitát kiváltó politikailag korrekt nyelvhasználatra helyezem a hangsúlyt. A dolgozatnak nem célja állást foglalni a pízsi beszédmóddal kapcsolatos vitás kérdésekben, azonban a szükségességére és hasznára vonatkozó nyelvészeti aspektusú érvek és ellenérvek bemutatásával árnyalni kívánja a jelenségről alkotott képet.²

A politikailag korrekt nyelvhasználat jellemzői

Nyelvhasználati szempontból a politikai korrektség alapja a másként mondás: másként nevezzük meg egy etnikai, vallási, szexuális vagy más szempontból kisebbségi helyzetben lévő társadalmi csoport egy tagját, mivel a rá vonatkozó – többnyire leggyakrabban alkalmazott – kifejezéseket vagy ezek egyikét bántónak, sértőnek érezzük. A politikailag korrektként megjelölt kifejezések ezért sokszor eufemisztikusak, körülíró jellegűek, például: fekete bőrű, más, fogyatékossgal élő, hátrányos helyzetű stb.

A politikailag korrekt nyelvi magatartás mögött meghúzódó gondolat a nyelvi relativizmus elméletével rokonítható, amely szerint „az általunk birtokolt nyelv határozza meg a világról alkotott elképzeléseinket”³. Ez a szemlélet a nyelvhasználat „objektív valóságra” reflektáló voltát helyezi előtérbe, ugyanakkor számolnunk kell egyfajta valóságalkakító szereppel is; nyelvi ideológiai szempontból a politikailag korrekt nyelvhasználat jellemzése során az utóbbira kell helyeznünk a hangsúlyt.

1 Jelen dolgozatban a két írásmódot egyaránt használom.

2 A politikai korrektséggel mint átfogó társadalmi jelenséggel kapcsolatos pozitívumokat és negatívumokat l. Schleicher Nóra (2001), „Politikai korrektség. Érvek pro és kontra” *Jel-kép* 2: 25–33.

3 Balázs Géza – Takács Szilvia (szerk., 2009), *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk-Budapest, Pauz-Westermann-Inter-PRAE.HU 46.

A PC nyelvhasználat működési mechanizmusa a nyelv valóságalkakító hatásának feltételezésén alapszik, hiszen az adott társadalmi csoporttal kapcsolatos negatív attitűd miatt politikailag inkorrektté váló megnevezések helyett a semlegesnek vélt (és sokszor újonnan megalkotott), ezért politikailag korrektnek tartott megjelölések használatának, „köztudatba emelésének” célja az adott társadalmi csoporttal kapcsolatos attitűd befolyásolása, megváltoztatása. Érdemes azonban kiemelni azt a szociálpszichológiai megállapítást, amely szerint az attitűdök lassan és nehezen változnak, különösen akkor, ha az egyén által vallott értékekben gyökereznek,⁴ ezek az értékek, illetve az általános világnézet pedig szintén meghatározhatják a politikailag korrekt nyelvhasználat alkalmazását, illetve annak elutasítását.

A politikai korrektség nyelvészeti jellemzése során kiemelendő a nyelvi tudatosság fogalma is, amelynek alapján a politikailag nem korrekt megnyilvánulások egyfajta skála (nem szándékos politikai inkorrekttség → szándékos, tudatos politikai inkorrekttség) alapján értékelhetők.⁵ A nyelvi tudatosság a PC kapcsán a nyelvi benyomáskeltés miatt is fontos, tekintettel arra, hogy a PC beszédmód tudatos alkalmazása elsősorban a nyilvános nyelvhasználat során jelenik meg, így a pízsi megnevezések olyan nyelvi elemekként is értelmezhetők, „amelyeknek segítségével a beszélő mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni”.⁶

Támogató érvek

A politikailag korrekt nyelvhasználat szükségessége mellett érvelők tehát a nyelv valóságalkakító hatását elfogadva a nyelvhasználatokat olyan kreatív beszélőkként értelmezik, akik a társadalmi viszonyokat nemcsak leképezik, hanem alakítják is.⁷ A körülíró, ezáltal semlegesebb hangulatú megnevezések használata e gondolat alapján tehát megváltoztat(hat)ja a társadalmi viszonyokat, így „a közbeszéd megváltoztatása társadalmi változásokat segíthet elő”.⁸

Ez a társadalomalakító hatás a politikailag korrekt nyelvhasználat kapcsán leggyakrabban kétségbe vont tényező, még a PC nyelvi magatartás pozitívumait kiemelő szakirodalomban is kiemelik,

4 Csepeli György (1997), *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris 232.

5 Vö. Sándor Klára (2004), „Politikailag korrekt nyelvhasználat – válasz a folyóirat körkérdésére” *Alkalmazott Nyelvtudomány* 96.

6 Nemesi Attila László (1997), „Miként viselkedünk szavakkal? Benyomáskeltés és nyelvhasználat” *Magyar Nyelvőr* 493.

7 Ennek nyelvi ideológiai hátteréhez l. Szalai Andrea (2008), *Nyelvi ideológiák és társadalmi hatások*. <http://www.nytud.hu/oszt/neuro/szalai/nyelviideologiak.pdf> (A letöltés dátuma: 2012. július 29.)

8 Sándor Klára (2004), 97.

hogy a PC nem jelenti az etnikai vagy nemzeti konfliktusok megoldását, azonban kedvező feltételt jelent azok enyhítéséhez.⁹ Átfogó társadalmi jelenséggé a politikai korrektség egyszersmind alapvető civilizációs elem is,¹⁰ és mint ilyen, az udvarias viselkedésnek is része. Nyelvhasználati szempontból „a politikai korrektség tehát nyelvi udvariasság”.¹¹

A pízsi beszédmód nyelvi udvariasságként való értelmezése során még inkább kiemelendő a beszédhelyzet, vagyis a kontextus fontossága, hiszen a PC mint szókészleti szelekció¹² elsősorban az udvariasság lexikai szintjét érinti, bizonyos kontextusban azonban a politikailag korrektként megjelölt kifejezés is sértő lehet.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a PC nyelvi magatartás szükségessége mellett állást foglalók szerint a különböző társadalmi kisebbségekkel kapcsolatos vélekedés megváltoztatásához járulhat hozzá az említett csoportokkal kapcsolatos megnevezések bizonyos mértékű szabályozása, a közbeszédnek a pízsi nyelvhasználatra való fogékonyabbá tételével pedig az adott társadalom toleránsabbá válhat.¹³

Ellenérvek

A politikailag korrekt nyelvhasználat alapgondolata és célja tehát figyelemre és elismerésre méltó, a tárgyalt beszédmóddal kapcsolatos támogató és ellenérvek számbavétele során mégis az utóbbiból találunk többet.

A PC nyelvi magatartást ellenző érvrendszer fókuszában többnyire a vizsgált nyelvi jelenség feleslegessége és erőltetettsége áll, amely által gyakran nevetségessé vagy hiteltelenné válik a közfelfogásban. A PC nyelvi elemek társadalomalakító szerepét hangsúlyozók ellenében pedig az a gondolat említendő meg, amely szerint az említett beszédmód nem a remélt társadalmi változások előmozdítójaként, sokkal inkább azok helyett működik, így voltaképpen nem más, mint beszédpótcselekvés.¹⁴

Nyelvhasználati szempontból további negatívumot jelent az a merev és előíró jelleg, amely ellenzői szerint a politikailag korrekt nyelvhasználat sajátja, hiszen ahelyett, hogy a beszélők önszabályozására építene, bizonyos megnevezések (politikailag inkorrektnek minősített szavak) tiltásával vagy megbélyegzésével, mások

9 Gombár Csaba (2009), „Történelem, rendszerváltozás, politikai korrektség” 2000 (10.) 7.

10 Gombár Csaba (2009), 3.

11 Gombár Csaba (2009), 6.

12 Szerecz György (2006), „Beszédpótcselekvés”. In: Cser András (szerk.), *Köszöntő kötet Szende Tamás tiszteletére*. Budapest, Open Art 71.

13 Sándor Klára (2004), 97.

14 Szerecz György (2006), 75.

(politikailag korrektnek tartott kifejezések) előtérbe helyezésével befolyásolja őket.¹⁵ Ez a folyamat pedig többek között azzal a káros következménnyel járhat, hogy a politikailag inkorrektnek tartott kifejezést használókat is megbélyegezhetik.¹⁶

Ebből a szabályozó-előíró jellegből fakad az is, hogy „a pízsfolyamatnak sosincs vége”,¹⁷ hiszen nem ritkán a korábban pízsinak tartott nyelvi elemek – nem függetlenül az attitűdváltoztatás már említett nehézségétől – politikailag inkorrektté válnak, így helyettük új megnevezést kell találni vagy akár alkotni. Klasszikus példája ennek a folyamatnak az angol nyelvben a *negro* > *coloured* > *black* > *african-american* > *afroamerican* változás, vagy akár az is, hogy egy, a politikailag korrekt kifejezéseket összegyűjtő szótár szerint már maga a politikai korrektség sem pízsi, helyette például a kulturálisan érzékeny lenne alkalmazandó.¹⁸

Az előbbi példa kapcsán érdemes megemlíteni a pízsi nyelvhasználat kultúraspecifikus jellegét is, hiszen az, hogy egy adott társadalmi csoportra vonatkozó kifejezések közül maguk a beszélők mely szavakat érzik bántónak, kultúránként eltérő lehet, így például „amikor valaki a néger szót egy magyar nyelvű folyóiratból szeretné száműzni, akkor túlzásba viszi a politikai korrektséget”.¹⁹

Összegzés

Csakúgy, mint más, erőteljes társadalmi beágyazottsággal bíró jelenségek esetében, a politikai korrektség megítélése sem egyértelmű, még akkor sem, ha csak egy tudományterület felől közelítjük meg. Az önálló vélemény kialakításához azonban elengedhetetlen a különböző nézőpontok ismerete, hogy a későbbiekben magabiztosabban alakíthassuk ki saját álláspontunkat, akár a politikailag korrekt nyelvhasználat kapcsán is.

15 Elég azokra a szótárakra vagy szöszedetekre gondolni, amelyek az adott társadalmi csoporttal kapcsolatos „ajánlott” kifejezéseket adják közre. Magyar nyelven eddig egy ilyen, a fogyatékosokkal élőkre, illetve segédeszközökre vonatkozó megnevezéseket osztályozó szólista áll rendelkezésünkre: Kovárik Erzsébet (szerk., 2006), *A hátrányos megkülönböztetés felismerése és kezelése. Tankönyv a tisztviselők továbbképzéséhez*. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet 50–1.

16 Sz. Hegedűs Rita (2006), „Gondolatfoslányok a PC, a megbélyegzés és a pszeudofaj kapcsáról”. In: Cser András (szerk.), *Köszöntő kötet Szende Tamás tiszteletére*. Budapest, Open Art 39.

17 Péli Péter (2009), *Kínos nyelvi korrektség*. <http://www.nyest.hu/hirek/kinos-nyelvi-korrektseg> (A letöltés dátuma: 2012. július 29.)

18 Beard, Henry – Cerf, Christopher (1994). *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. London, Harper Collins Publishers 87.

19 Kontra Miklós (2004), „Baj-e, ha valaki legnégrezi a feketéket?”, *Alkalmazott Nyelvtudomány* 95.